

یادی از مرحوم دکتر محمد کاظم خواجهویان

• دکتر خیراندیش

از سال ۱۳۵۶ ه. ش برای من سعادت شاگردی و همکاری با دکتر خواجهویان دست داد. مهربانی و صمیمیت او برای دانشجوی غریبه‌ای مانند من در شهر مشهد بسیار دلگرم‌کننده بود. اطاق او در ساختمان قدیمی دانشکده ادبیات مأمونی بود که در هوای سرد و برفی مشهد دکتر خواجهویان با دست خود با چای از دانشجوی خودش استقبال می‌کرد. هنوز آن فروتنی و شفقت از ذهن من بیرون نرفته است. او نسبت به همکاران خود نیز با فداکاری و از خودگذشتگی بسیار عمل می‌کرد و در آن سالهای پرفراز و فرود از حقوق، حریم و حرمت استادان دانشگاه بخوبی دفاع کرد. مسئولیتهای متعدد و خارج از دانشگاه و همزمان با آن ریاست بخش تاریخ یا ریاست دانشکده ادبیات (دکتر شریعتی) برای او در حقیقت فرصتی بود برای خدمت به استادان، دانشجویان و همه کسانی که از او کمک می‌خواستند. بعدها که معاونت دانشجویی دانشگاه را پذیرفت نیز چنین بود.

از سال ۱۳۶۱ ه. ش او را بیشتر در شورای برنامه‌ریزی تاریخ می‌دیدم. آن هنگام جناب استاد دکتر شعبانی ریاست شورا را برعهده داشتند. در سالهای بعد که دکتر گلشنی این مسئولیت را عهده‌دار شدند باز فرصت دیدار دست می‌داد و تلاش و تکاپوی دکتر خواجهویان که معمولاً همراه با مرحوم دکتر حائری بود چشمگیر. تا آنکه مسئولیت شورای برنامه‌ریزی به ایشان (دکتر خواجهویان) واگذار شد و بر تلاش و کوشش خود بسیار افزود و انجام اصلاحات و یا تغییرات در برنامه‌ها را از لیسانس، فوق لیسانس تا دکتری را و جبهه همت خود ساخت. علاوه بر همکاری با ایشان در شورای برنامه‌ریزی، همکاری با کمیته تاریخ سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت) نیز فرصتی برای دیدار و همکاری بود. با تلاش دکتر خواجهویان و همکاری در شورای برنامه‌ریزی مجموعه دروس تاریخ دانشگاهی تنظیم و شرح‌نویسی شد و برای این منظور از استادان تاریخ نظرخواهی کرد و حتی بدین منظور سمیناری در مشهد با شرکت استادان تاریخ برگزار کرد.

انها برای وی اصلی اخلاقی بود که سخت بدان پایبندی نشان می‌داد. برنامه فعلی دوره‌های لیسانس، فوق لیسانس و دکتری تاریخ که هم‌اکنون اجرا می‌شود و پس از او جناب دکتر آئینه‌وند (ریاست فعلی شورا) آنرا به پایان رساندند در حقیقت یادگاری از مرحوم دکتر خواجهویان است. علاقه و احترام استادان رشته تاریخ به ایشان و روحیه مثبت و تلاش خستگی‌ناپذیری که نشان می‌داد مجمعی از اهل تاریخ را دست‌اندرکار تهیه و تنظیم برنامه فعلی رشته تاریخ کرد و از دکتر خواجهویان خاطره‌های ماندگار برجای گذاشت و آن هنگام که از جمع ما رخ در نقاب خاک کشید همگان را مبهور و متأسف ساخت و جهت ادای دین به سروران ارجمندی که در شورای برنامه‌ریزی تاریخ در تدوین برنامه‌ها زحمت کشیده‌اند تا آنجا که در خاطر اینجانب مانده است لازم میدانم از دکتر هاشم آغاچری، دکتر صادق آئینه‌وند، دکتر احسان اشراقی، دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی، دکتر عزیزالله بیات، مرحوم دکتر عبدالهادی حائری، دکتر عطاءالله حسنی، دکتر الهیار خلعتبری، مرحوم دکتر محمد کاظم خواجهویان، دکتر غلامحسین زرگری‌نژاد، دکتر رضا شعبانی، منصور صفت‌گل، دکتر عبدالکریم گلشنی و دکتر علی اصغر مصدق نام ببرم. این بنده کمترین نیز همواره سعادت همکاری با آنان را داشته‌ام. بر جمع این عزیزان باید تمامی مدرسان و محققان تاریخ سراسر کشور را نیز افزود که هر یک با ارایه نظر در این امر مشارکت داشته و دارند و فراموشی آیام یا اندک بودن فرصت امکان ذکر نام آنان را از من می‌گیرد. در این میان مرحوم دکتر خواجهویان در جلب مشارکت همگان و تلاش برای تامین حداکثر آنان و ایجاد همدلی میان همکاران نقش بسیار مهمی داشتند. مسئولیت‌پذیری، قبول زحمت و سنگ صبوری این و آن شدن، خصوصیت بارز ایشان بود. درباره آن سعید فقید و خصوصیات پسندیده ایشان و خدمات علمی، اداری، اجتماعی، انسانی و دینی وی سخن بسیار است که به همین مقدار که مربوط به شورای برنامه‌ریزی تاریخ بود بسنده می‌کنم. □

یادش گرامی باد

درگذشت این مورخ نامور قاجاری که بی‌شک پایه گذار سبک ساده‌نویسی در تاریخ‌نگاری بود، اطلاع روشنی در دست نداریم.

با توجه به عدم وجود نام و نشانی از حضور او در دربار محمدشاه قاجار، می‌توان حدس زد که وی کوتاه زمانی پس از جلوس محمدشاه درگذشته است. خاوری در تهنیت جلوس سومین شاه قاجار و به عنوان ماده تاریخ جلوس او، چنین سرود:

محمدشاه را تاریخ دولت

از این اخراج و ادخال است حاصل

چو شد فتحعلی از تخت خارج

محمد شاه دوم گشت داخل

خاوری شیرازی به جز تاریخ ذوالقرنین و مهر خاوری، آثار و نوشته‌هایی در کلام و تفسیر و فقه نیز از خود به یادگار گذاشت که همان‌ها وسعت قلمرو دانش این مورخ را نشان می‌دهد. به گزارش صاحب مجمع الفصحا، که تاریخ‌نویسی خود را عمدتاً مدیون تاریخ ذوالقرنین است، برخی از دیگر آثار خاوری شیرازی عبارتند از: نورالهدایه، شرح سی فصل خواجیه نصیر، حاشیه بر مدارک و حاشیه بر تفسیر قاضی بیضاوی و بالاخره تذکره دلگشا.^{۱۶}

پانوشتها

۱- حسینی فسانی. میرزا حسن. فارسنامه ناصری. جلد دوم تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسائی چاپ یکم. امیرکبیر. تهران. ۱۳۶۷. ص ۹۴۵.

۲- شیرازی، محمد معصوم «معصوم علی شاه». طرائق الحقائق. تصحیح محمد جعفر محبوب. انتشارات سنایی. بی‌جا، بی‌تا، جلد سوم. ص ۳۳۰.

۳- طرائق الحقائق. همانجا؛ فارسنامه ناصری. همانجا.

۴- فارسنامه ناصری. همانجا.

۵- دنبلی، عبدالرزاق «مفتون» تذکره نگارستان دارا. جلد اول، بخش منثور. به کوشش ع. خیامپور. تبریز ۱۳۴۲.

۶- همایون میرزا در اواخر شعبان ۱۲۴۱ به حکومت نهاوند مأمور شد: هدایت. رضا قلی خان. روضه‌الصفای ناصری. جلد نهم. تهران. کتاتفروشی مرکزی و پیروز ۱۳۳۹ - ص ۶۴۴؛ سپهر، محمدتقی خان «لسان الملك». ناسخ التواریخ. جزء اول. تصحیح محمدباقر بهبهودی، کتاتفروشی اسلامی. تهران ۱۳۵۳. ص ۵۸-۳۵۷.

۷- خاوری شیرازی، میرزا فضل‌الله. تاریخ ذوالقرنین. خطی. کتابخانه ملی. جلد اول. برگ اب.

۸- تاریخ ذوالقرنین. همانجا.

۹- ناسخ التواریخ. جزء دوم. ص ۲۴.

۱۰- تاریخ ذوالقرنین. جلد دوم. برگ ۱۳ ب.

۱۱- فارسنامه ناصری. جلد دوم. ص ۹۳۶.

۱۲- تاریخ ذوالقرنین. جلد اول. برگ ۱ ب.

۱۳- طرائق الحقائق. جلد سوم. ص ۳۱-۳۲۰.

۱۴- شایان یادآوری است که تاریخ ذوالقرنین توسط نگارنده تصحیح و در دست انتشار است و به زودی در دسترس پژوهشگران قرار خواهد گرفت.

۱۵- تاریخ ذوالقرنین. برگ ۲ الف.

۱۶- هدایت، رضا قلی خان، مجمع الفصحا، به کوشش مظاهر

مصفا، بی‌نا، بی‌جا، ۱۳۳۶ ش، جلد ۴، ص ۲۸۵ □